

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

ISMERETLEN TRIANON ÉS SZÁZ ÉV

Ablonczy Balázs a magyar történészek középgenerációjának egyik legtehetségesebb és legtermékenyebb képviselője. 2005-ben tünt fel Teleki Pálról írott nagyon alapos, klasszikus jellegű biográfiájával, amelyet számos egyéb témájú műve követett, köztük a Trianonnal foglalkozók. Ez mintegy predestinálta arra, hogy az MTA Trianonnal foglalkozó Lendület kutatócsoportjának a vezetője legyen. A 2016-tól együtt dolgozó kutatók – huszontkét zömmel fiatal és középkorú szakember, valamint segítők – mára több dokumentumkötetben, monográfiában és tanulmányban adtak számot eredményeikről. Ezekben részben a korábbi kutatási eredményeket gondolták újra, részben olyan szempontok szerint közeledtek témájukhoz, amelyek eddig kevesebb figyelemben részesültek, vagy egyáltalán nem váltottak ki érdeklődést. Bár a kutatás még folyik, és további szakmonográfiák várhatók, Ablonczy mostani munkája mintegy keresztmetszetét adja eddigi eredményeiknek.

A tanulmánykötet tizenkét fejezetéből tíz foglalkozik a háború vége (az összeomlás) és az 1920-as évek eleje (a konszolidáció kezdete) közötti fél évtized különböző aspektusaival. Témája tehát nem maga a békeszerződés létrejötte és tartalma, hanem az azzal összefüggő társadalom- és mentalitástörténeti viszonylatok. „Ideje [...] bemutatni azt is – fogalmazza meg a szerző a munka és egyben kutatócsoportja ars poeticáját –, hogy a magyar társadalom miként élte meg a háborús összeomlást, a forradalmak, az ellenforradalom és Trianon időszakát, és hogy milyen összefüggés van a politika, a párizsi békekonferencia, a nagy- és kishatalmi tervek, illetve a magyar társadalom mindennapi tapasztalata között.” (10.) A metaforikus fejezetcímek mögött ezek a konkrét témák bújnak meg: az erdélyi románság képviselőinek 1918. december 1-i nagygyűlése és az ott elfogadott határozatok; a nagyhatalmak háború alatti és utáni elképzelései a Monarchiáról és a Magyar Királyságról; a korszak függetlenség- és szuverenitásbűvölete és -kényszere között mozgó magyar külpolitikai gondolkodása; az 1918 ősze és 1920 tavasza közötti erőszakhullámok természete; az utódállamok mértéktelen területi követelései és elért eredményeik; egy-egy kisebb régió önállósodási törekvései (Kalotaszegi Köztársaság, Lajtabánság stb.); a hatalomváltás folyamata a Magyarországtól elszakított területeken; az elszakított területekről érkező közel

félmilliós menekült magyarság mindenapjai és integrálódásuk; a gazdasági és ellátási nehézségek összekapcsolva a spanyolnáthával; s végül a konkrét határkielölések, illetve -módosítások folyamata az 1920-as évek első felében.

Mi ezekben az „ismeretlen”? Bizonyos szempontból semmi, hiszen a felsorolt témák mindegyikéről születtek már monográfiák, de legalábbis tanulmányok. Más szempontból viszont nagyon is sok, mert az ismert tényeket és összefüggéseket a szerző sikerrel kapcsolja össze a kevéssé vagy egyáltalán nem ismertekkel. Ami például az egyes kistájak önállósodási törekvéseit – a szerző „kérészállamoknak” nevezi őket – illeti, Lajtabánságról már a két háború között is sokat írtak, és azóta is. Bárdi Nándor és legújabban Főcze János írásaiból jól ismerjük Paál Árpád 1919 eleji sikertelen törekvését is a Székely Köztársaság kikiáltására. Ugyanez a helyzet az 1921 augusztusában néhány napot megért Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársasággal. A Keleti Szlovák (Szlovják) Népköztársaságról és különösen a Hucul Köztársaságról azonban mindeddig keveset, sőt az utóbbiról szinte semmit sem tudunk. Kár, hogy ezekhez a részekhez egyetlen jegyzet sem tartozik, s a kötethez csatolt irodalomjegyzék alapján csupán feltételezhető, hogy a felvidéki Simon Attila és a kárpátaljai Szakál Imre tárták fel az idevágó releváns forrásokat. Erénye ennek a fejezetnek az összehasonlítás és a típusalkotás is, amelyeket a szerző táblázatokba is foglalt.

Nagyon érdekesnek találtuk az 1918 és 1920 közötti erőszakhullámok jellegzetességeinek esettanulmány-szerű és ugyanakkor általánosításra törekvő megközelítését is. Csak egyetérteni lehet a szerzővel, hogy világos különbséget tesz a háborút közvetlenül követő fosztogatások és gyilkosságok, az előrenyomuló román hadsereg atrocitásai, majd a vörös- és a fehérterror között, mely utóbbiakat „ideológiai terror” néven vonja közös nevezőre. A különböző típusú erőszak pszichológiai okai persze minden esetben ugyanazok voltak: a háború alatti brutalizálódás és az emberélet devalválódása. Megértem, hogy az 1918-as erőszakhullám és a román hadsereg 1919–20-as atrocitásainak részletes bemutatásához képest a vörös- és a fehérterror ábrázolása szűkre szabott, és a szerző nem bocsátkozik bizonyíthatatlan számmisztikai mutatókba. Amit erről elő lehetett bányászni, azt Bödök Gergely előbányászta. Kár, hogy néhány éve e tárgyban megvédett doktori disszertációja még mindig nem jelent meg.

A tíz tanulmányt rövid invokáció, ezt pedig egy szórakoztató intellektuális játék vezeti be, amely a „*Mi lett volna, ha...?*” címet viseli. Ennek a szellemi akrobatikának, amelyet így vagy úgy – a gondolkodás folyamatában – valamennyien üzünk, manapság kontrafaktuális történetírás a neve. A szerző ezt nem tartja történelmietlennek, recenzense viszont igen. Olyasmit kérdezni, hogy mi lett volna akkor, ha Ferenc Ferdinándot nem ölik meg, és ha nem tör ki az I. világháború, lehet, de megválaszolni nem. Csak feltételezéseket tehetünk, amelyek bizonyíthatatlanok. A történetírás 200–250 évvel ezelőtti intézményesülése óta a történész mindig a múlt valóságos, megtörtént elemeit gyűjti össze, ezeket próbálja kohe-

rens egészé rendezni, és érthetően elmondani. Ahogy egyébként a kötet további fejezeteiben ezt a szerző is teszi.

Ablonczy Balázs tökéletesen uralja a magyar nyelvet; szépen és fordulatosan ír. Emellett rendkívül művelt, és nagyon jól ismeri a magyar irodalmat. Asszociációi néha meglepőek, ám az az esszéisztikus forma, amit ebben a kötetében is sikeresen alkalmaz, elbírja ezeket. Diákkora óta látszik, ez Ablonczy habitusának a leginkább megfelelő műfaj. Mindazonáltal reméljük, hogy a kutatócsoport öt éves munkáját egy jegyzetekkel alaposan alátámasztott és fogalmilag jól kidolgozott (nem kontrafaktuális) nagymonográfiában is összefoglalja. Bár lehet, hogy ez egy túlhaladott, ősdi elvárás, hiszen – mint a kötet alcímében a szerző jelzi is – az összeomlásnak és Trianonnak nincs története, csak „történetei”.

Ablonczy Balázstól eltérően, aki a társadalom- és mentalitástörténeti szempontok kiemelt érvényesítésével közeledett témájához, Pritz Pál, aki recenzensével együtt a magyar történészek egyre inkább fogyatkozó, idősebb nemzedékéhez tartozik, kizárólag politikátörténeti szempontból írta meg a „trianoni Magyarország” száz évének „képes” történetét. A szerző úgy véli, hogy „bár lehet bizonyos fanyalgást tapasztalni a politikátörténettel szemben, valójában irigylés övezi. Hiszen a történelem iránt érdeklődők leginkább a politikum iránt érdeklődnek.” (9.) A tizenegy fejezet közül egy foglalkozik a századelővel, egy a forradalmi és ellenforradalmi időszakokkal, négy a Horthy-korszakkal, ugyancsak négy az államszocializmus évtizedeivel és egy a rendszerváltás időszakával. Legrészletesebben a két háború közötti és a II. világháború alatti évek kerülnek terítékre. Erre a negyedszázadra mintegy 150 oldal jut, az 1945 és 1989 közötti közel fél évszázadra viszont csak 100, a rendszerváltás óta eltelt harminc évre pedig mindössze 25. Talán nem tévedünk nagyot, ha ezt az aránytalanságot azzal magyarázzuk, hogy a szerző legnagyobb részét egész kutatói pályája során a Horthy-korszakkal, s annak is elsősorban a külpolitikai aspektusaival foglalkozott, az államszocializmus és különösen a Harmadik Magyar Köztársaság történetével nem vagy alig.

A kötet – címének megfelelően – nagyon szépen és gazdagon illusztrált. Történelmi és esztétikai szempontból egyaránt jelentős festmények, jellegzetes szociófotók, karakteres portrék, figyelemfelhívó és mozgósító plakátok, nevezetes könyvek címlapjai, mulatságos karikatúrák és jól szerkesztett térképek váltják egymást. A szerző ezeket nemcsak találó címekekkel, hanem többnyire néhány mondatos magyarázatokkal, értelmezésekkel is ellátta, ami nagy erénye a munkának. Az összesen 350 illusztráció mintegy harmada színes, kétharmada fekete-fehér. Ehhez és a papír különlegesen jó minőségéhez képest a 300 oldalas könyv nem drága, mindössze 7990 forint. Igazi ajándékkönyv.

A szövegfolyam, amely a képeket kíséri, részben a szerző narrációiból, részben terjedelmes dokumentumrészletekből áll össze. Becslésünk szerint a források legalább vagy közel akkora terjedelmet tesznek ki, mint maga a történelmi elbe-

szelés. Az utóbbit általában a nagyobb betűtípusa is elkülöníti a kisebb betűtípussal szedett kordokumentumoktól. Zavaró azonban, hogy ezt az elvet a kötet szerkesztői nem alkalmazták következetesen. A nagy betűs szerzői szöveg gyakran vált át kisebb betűsbe, aminek a logikájára nem sikerült rájönnöm. A forrásszövegek – például Hóman Bálint németorientációs és Bajcsy-Zsilinszky Endre németellenes külpolitikai gondolkodásának bizonyítékai – gyakran felelnek egymással. Közöttük – avatott szemmel és kézzel – a szerző igyekszik igazságot tenni, pontosabban rámutatni az egymással szemben álló szerzők és szövegeik reális, problematikus és hibás momentumaira.

Régebbi munkáitól eltérően, melyeket a ranke-i értelemben vett távolságtartás, ténszerűség és objektivitásra törekvés jellemzett, Pritz Pálnak ezt a könyvét az értéktelenség és a politikai hitvallás már-már vallomásszerű kinyilatkoztatása hatja át. Azt az eszmeiséget, amellyel azonosul, és amely szemében minden kor és politikai értékmérője, a szerző „népi demokráciának”, pontosabban „valódi népi demokráciának” nevezi. A megszorítás arra utal, hogy nehogy félreérthető legyen: a fogalom alatt nem a diktatúra 1948 utáni változatait, hanem a magyar történelemben eddig soha meg nem valósult olyan politikai formációt ért, amelynek vezetői a népet is a nemzetbe emelve nem a maguk, hanem az összesség javát keresik. A századelő viszonyait, amelyek sokak szemében „boldog békeidővé” avatják ezt az időszakot, a szerző „áldatlan állapotoknak” nevezi, amelyeket akkori vezetőink nem meghaladni, hanem „konzerválni” akartak (15.). A Horthy-korszak szintén könnyűnek találhatik, hiszen még Bethlen is „ügy modernizált, hogy közben nyomasztó mozdulatlanág jellemezte a neobarokk társadalmat” (79.). A szovjet megszállás alatti „népi demokrácia” „a népet és a demokráciát egyaránt megcsúfoló” rendszert honosított meg (8.). És bizony nem jött el a Kánaán 1989 után sem, mert „négy évtized szocialista gyakorlata után az elmúlt három évtizedben a többpártrendszer szinte üres (bár ugyancsak költséges) díszletté degradálódott” (65.), miközben „megint suhognak a szoknyák, hajnalokig megy az önfeledt szórakozás”. Ez utóbbi megállapítást egy arisztokrata bál nyitójelenete illusztrálja „a 2000-es években valahol Magyarországon” (183.).

A pozitív ellenpélda, amely legalábbis kísérletet tett az igazi „népi demokrácia” meggyökereztetésére, Pritz láttatásában az 1918–19-es polgári demokratikus forradalom. Ebből következik, hogy annak politikai és szellemi vezetői – elsősorban Károlyi Mihály és Jászi Oszkár – a manapság szokásosnál lényegesen jobb osztályzatot kapnak. A szerző úgy látja, hogy 1946-ban nem Tildy Zoltánt, hanem Károlyit kellett volna köztársasági elnökké választani. „Hiszen aligha kétséges, hogy a modern haza megteremtéséért a gróf úr messze többet tett, mint az egyébként derék pap.” (182.) Ezért helyteleníti Károlyi szobrának az eltávolítását a Parlament közeléből. A helyes az lett volna – írja –, ha Varga Imre alkotását a helyén hagyják, és ellenfele, Tisza István szobrát vele szemben helyezik el (27.).

Károlyi és Jászi mellett nagyon közel áll a szerzőhöz a népi mozgalom, amelyet a Horthy-korszak legjelentősebb szellemi áramlatának tart, a népi írókon belül pedig különösképpen a „harmadik út” és a „minőségssocializmus” prófétája: Németh László. A névmutató szerint az egész kötetben Németh neve 15-ször, Jászié pedig 14-szer fordul elő. A szellemi szférából náluk többször csak Ady Endre szerepel: összesen húsz alkalommal. Elfogadva ezt az értékrendet, és nem vitatva a fentiek fontosságát, két magyar gondolkodó életművére indokolt lett volna nagyobb hangsúlyt helyezni. Márai Sándoréra, aki ugyan nem volt „népi”, viszont feltétlenül demokrata volt és Bibó Istvánéra, aki demokrata is volt, és népi is. Mindkettejük neve kétszer bukkan fel a kötetben, és Bibótól egyetlen szöveg sem szerepel a források között. Ezt én a kötet egyik legnagyobb tartalmi hiányosságának tartom.

Formai szempontból kifogásolhatónak vélem a kötet jegyzetelését is. Egyes esetekben megtudjuk a közölt forrás lelőhelyét, más esetekben nem. Ennek a logikájára sem sikerült rájönnöm. Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versének internetes forráslelőhelyét például teljesen fölösleges megadni, hiszen közismert és számtalan antológiában megtalálható. Jászi 1947. október 29-i hitvallását a szabadság, egyenlőség és emberi méltóság értékeiről, mely Budapesten hangzott el, a Martinovics Páholyban, viszont nagyon is indokolt lett volna, hiszen ez egyáltalán nem köztudott, és nem is nagyon ismert, noha Jászi életpályája és a magyar politikai gondolkodás szempontjából egyaránt alapvető fontosságú. Úgyszintén hiányolom azoknak a szakmunkáknak a jegyzékét, amelyeket saját munkái mellett a szerző érdemben felhasznált. A kötet végén ehelyett 200–250 olyan élő és holt személynek – nemcsak történészeknek – a nevét tartalmazó listát találunk, akiktől a szerző „tanult”, „tanul” és „még a jövőben is tanulni fog”. Közéjük keverve, de nem jelölve azoknak a neveit, akik arra tanították, hogy „így ne”. Unikális megoldás.

(Ablonczy Balázs: Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921. Budapest: Jaffa Kiadó, 2020, 271 o.)

Pritz Pál: 100 év. A trianoni Magyarország képes története. Budapest: Kossuth Kiadó, 2020, 301 o.)

Romsics Ignác

történész